

re orde, veiligheid, gezondheid of zedelijk
 niet gedraagt naar de bepalingen, vast-
 achtens het Vreemdelingenreglement, eene
 (plaats (gemeente, kamp, vluchtoord (of
 on) worden aangewezen.

trek uit Nederland door het hoofd van
 tente: .....

sing.

aan de grens ingenomen, en onverwijld

Nr 542081

IDENTITEITSKAART

voor:

Naam: *Adams*

Voornamen: *Karolina*

die op den *10 Maart*
 zich heeft aangemeld bij
 is geleid voor het Hoofd van Politie
 gemeente: *Reider*

Het Hoofd van Politie
 Handtekening

**Lokale vreemdelingenregisters en
vreemdelingendossiers (1918-1940)**

Leo Lucassen

1 HISTORISCHE SITUERING

Tijdens de Eerste Wereldoorlog maakte de liberale *laissez faire* praktijk in grote delen van Europa plaats voor een nieuw migratieregime, dat zich kenmerkte door een veel intensievere regulering van internationale migratie door de nationale overheid. De directe aanleiding voor de registratie van vreemdelingen in 1918 was de oorlogstoestand en de daarmee samenhangende problemen met deserteurs, revolutionairen (Bolsjewieken en Spartakisten), anarchisten en vluchtelingen. Er lag echter een meer structurele oorzaak aan ten grondslag. Vooral door de grotere rol die de staat vanaf het einde van de negentiende eeuw was gaan spelen op sociaal en economisch terrein – een proces dat een aanzienlijke versneling onderging tijdens de oorlog – stierf de klassieke nachtwakersstaat een zachte dood en werd *de facto* de basis gelegd voor de welvaartstaat, die na de Tweede Wereldoorlog tot volle wasdom zou komen.¹ De staat maakte vanaf het begin van de twintigste eeuw een begin met de regulering van de arbeidsmarkt en stelde zich tevens garant voor het aanvullen van de werkloosheidsfondsen van de vakbonden. Als gevolg hiervan werd in toenemende mate de noodzaak gevoeld om een principiële onderscheid te maken tussen de eigen staatsburgers en vreemdelingen, wat zich onder meer uitte in (pogingen tot) regulering van vreemdelingen op de Nederlandse arbeidsmarkt.

2 ADMINISTRATIEVE ONTSTAANSGESCHIEDENIS

In het licht van de hierboven geschetste ontwikkelingen achtten politici aan het einde van de 'Grote oorlog' de liberaal geredigeerde Vreemdelingenwet van 1849 ontoereikend en kwam in 1918 de *Wet Toezicht Vreemdelingen* tot stand en het daarop gebaseerde *Vreemdelingenreglement*.³ Daarmee was de basis gelegd van een systematische lokale registratie van vreemdelingen door de gemeentepolitie die tot op de dag van vandaag voortduurt.

Aanvankelijk overheerste de angst voor politiek gevaarlijke vreemdelingen en zij die de zo gekoesterde neutraliteit in gevaar konden brengen (zoals deserteurs). In de heersende enigszins paranoïde sfeer ontwierpen ambtenaren een systeem van permanent administratief toezicht. Zo schreef artikel 3 van het *Vreemdelingenreglement* voor dat alle vreemdelingen zich binnen 24 uur bij de politie moesten melden. Die reikte hun vervolgens een identiteitskaart uit. Alleen vreemdelingen voor wie bijzondere maatregelen noodzakelijk werden geacht, kregen een controlepas. Voor hen gold een verzwaaard regime; zij moesten iedere verhuizing van tevoren doorgeven en zich op gezette tijden bij de politie melden.³ Gedurende het verblijf in Nederland was de vreemdeling verplicht die kaart of pas bij zich te dragen en bij een verhuizing naar een andere gemeente moest men zich opnieuw bij de politie melden. Bij vertrek naar het buitenland werd de tijdelijke legitimatie weer ingenomen en opgestuurd naar de Inspecteur van de Koninklijke Marechaussee (IKM), de coördinator van het nieuwe vreemdelingenregime, die deze opsloeg in een centraal systeem. In theorie had de overheid aldus een goed overzicht van de in Nederland verblijvende vreemdelingen.

Om tot het gewenste toezicht te komen, verplichtte artikel 15 van het *Vreemdelingenreglement* het hoofd van politie in de gemeente een chronologisch vreemdelingenregister aan te leggen en bij te houden volgens een nationaal vastgesteld model. De identiteitskaarten en controlepassen werden in drievoud opgemaakt. Een exemplaar werd uitgereikt aan de vreemdeling, een was voor de Inspecteur van de Koninklijke Marechaussee en een werd bewaard in een door de lokale politie aangelegd alfabetisch kaartsysteem. In principe werden er aldus op lokaal niveau twee verschillende administratieve bronnen gevormd: 1) een dynamisch en interactief kaartsysteem van controlepassen en identiteitskaarten en 2) een statische registratie waarin de kerngegevens werden vastgelegd. Waar de twee typen kaarten of passen in alfabetische volgorde in bakken werden geordend, had de registratie de vorm van chronologische registerdelen.

Toen de revolutiedreiging afnam en de naoorlogse internationale situatie zich stabiliseerde, werden vanaf 1919 de meldings- en registratie-

plicht al snel versoepeld. Vanaf 1922 kwam de meldingsplicht, en daarmee het ingewikkelde systeem van twee soorten kaarten en passen, zelfs helemaal te vervallen. Vooral in kleinere gemeenten betekende dit het einde van de registratie, zoals bijvoorbeeld in de Limburgse gemeente Heythuysen waar het vreemdelingenregister in oktober 1921 abrupt ophoudt.⁴ In middelgrote en grote steden gingen de meeste politiekorpsen echter gewoon door met de in 1918 ingezette registratie, veelal op grond van lokale politieverordeningen. In de meeste steden ging de politie over op een nieuw alfabetisch systeem van vreemdelingenkaarten. Wat deze registratiekaarten onder meer interessant maakt, is de vermelding van degene bij wie men woonde, iets wat toen zeer gebruikelijk was, de partner, kinderen en (vaak) de werkgever. Daarnaast is de rubriek 'bemerkingen' van belang omdat daarin uiteenlopende contextuele informatie werd gegeven. Bij Italianen was dat bijvoorbeeld of zij lid waren van de fascistische partij.

Vooral in de grote steden in de Randstad getroostte de politie zich veel moeite om deze kaartsystemen goed bij te houden en anders dan in de jaren na 1849 valt er geen afname van de registratie-ijver te constateren. Bovendien creëerden de grotere korpsen aparte afdelingen 'vreemdelingenpolitie' die deze professionalisering verder vorm gaven en naast het registratiesysteem ook aparte dossiers van allerlei vreemdelingen aanlegden. Het belangrijkste motief voor deze activiteiten was dat vreemdelingen in toenemende mate werden geconfronteerd met afwijkende regels en wetten. Zo werd de toegang tot de arbeidsmarkt vanaf 1919 voor bepaalde nationaliteiten gekoppeld aan een door Nederlandse autoriteiten afgegeven visum en was het de politie die, onder meer, diende te controleren of vreemde arbeidsmigranten wel de benodigde papieren hadden.

In principe stonden de dossiers los van de registratie. Slechts van een minderheid van de geregistreerde vreemdelingen werd ook een dossier aangelegd. In de praktijk beschouwde de politie beide bronnen evenwel als een geïntegreerd geheel en hanteerde men diverse interne verwijssystemen (doorgaans met nummers). Erg systematisch waren die overigens niet. Zo is het Leidse dossiersysteem chronologisch opgebouwd en niet alfabetisch, zodat bepaalde vreemdelingen in diverse dossiers kunnen opduiken.

3 VISUELE KENNISMAKING

Vreemdelingenregisters kenden een vast model en bevatten de volgende gegevens: datum van aanmelding, datum van voorgeleiding, naam, voornamen, datum van uitreiking van de identiteitskaart alsmede het nummer van de identiteitskaart. In het geval van controlepassen werd bovendien vermeld de datum van uitreiking, adresverandering binnen de gemeente, maatregel van toezicht, intrekking van de controlepas en toepassing van artikel 19 van het *Vreemdelingenreglement* (beperking van de bewegingsvrijheid).

De registratie na 1921 bevat veel meer informatie dan de oorspronkelijke identiteitskaarten en controlepassen (zie schema 1). Omdat deze registratie was gebaseerd op lokale politieverordeningen, waren er wel verschillen tussen de gemeenten. Zo werd in Amsterdam systematisch de werkgever geregistreerd en in de jaren dertig werd bovendien een uitgebreid signalement toegevoegd.

De vreemdelingendossiers zijn veel diverser dan de gestandaardiseerde registraties, aangezien de redenen om een dossier aan te leggen sterk uiteenliepen. Voor een belangrijk deel ging het om dunne dossiers die informatie bevatten over vreemdelingen die nog in het buitenland verbleven en bij een Nederlands consulaat een aanvraag hadden ingediend voor een visum om naar Nederland te kunnen reizen. In de jaren twintig werden die aanvragen door het *Rijkspaspoortenkantoor* (in 1926 opgeheven) doorgestuurd naar de lokale vreemdelingenpolitie. Die wendde zich vervolgens tot het arbeidsbureau ter plaatse met de vraag of er 'arbeidsmarktbezwaren' bestonden. In de jaren dertig, toen het vreemdelingenbeleid werd aangescherpt, moest de vreemdeling bovendien aantonen dat hij of zij niet armlastig was of zou worden. Vandaar dat de Nederlandse autoriteiten vaak eisten dat een inwoner van de gemeente waar de vreemdeling zich wilde vestigen zich garant stelde. De consul stuurde de aanvraag door naar de landelijke *Visadienst* in Den Haag, die op haar beurt de lokale politie vroeg haar oordeel te geven over de betrouwbaarheid van de opgegeven relatie(s). De standaardformulieren die de vreemdelingenpolitie daarvoor gebruikte zijn weliswaar kort, maar geven interessante informatie over het gevoerde beleid en over de contacten tussen vreemdelingen en Nederlanders. In het geval van problemen tussen vreemdelingen en autochtonen waren de dossiers veel omvangrijker. In het Leidse geval betrof dit vooral conflicten tussen dienstboden en hun werkgevers, waarbij de politie de betrokkenen uitgebreid hoorde en vaak ook correspondentie voerde met hogere justitiële autoriteiten (zoals de procureur-generaal). Tot slot bevatten de Leidse dossiers vanaf de jaren dertig regelmatig tellingen van bepaalde groepen immigranten, zoals Italianen en Chinezen.

	Identiteitskaart en controlepas (1918-1921)	Vreemdelingenkaart (1921-)
Naam	X	X
Voornamen	X	X
Datum aanmelding in de gemeente	X	X
Pasfoto	X	X
Geboorteplaats	X	X
Geboorteland	X	X
Geboortedatum	X	X
Nationaliteit	X	X
Militaire verhouding tot een buitenlandse mogendheid	X	-
Vroeger middel van bestaan	X	-
Tegenwoordig middel van bestaan	X	X ('beroep')
Vroegere woon- of verblijf plaats in het buitenland	X	X
Tegenwoordige woon- of verblijfplaats	X	X
Adres	X	X
Vertrekdatum uit de gemeente	X	X
(on)gehuwd (met)		X
Weduw(e) (naar) van		X
Gescheiden van		X
Kerkgenootschap		X
Paspoortnummer		X
Plaats van afgifte paspoort		X
Geldigheidsdatum paspoort		X
Geldigheidsdatum visum		X
Geldigheidsdatum verblijfsvergunning		X
Datum van inschrijving in het bevolkingsregister		X
Opmerkingen		X
Aanmeldingen (datum en plaats van herkomst)		X
Afmeldingen (datum en plaats van bestemming)		X
Adres in de gemeente		X
Naam hoofdbewoner		X

Schema 1

Informatie over
vreemdelingen op
identiteitskaarten,
controlepassen
(1918-1921) en de
vreemdelingen-
kaarten (1921-)

Ook kan een vreemdeling, die gevaarlijk wordt geacht voor de openbare orde, veiligheid, gezondheid of zedelijkheid, of die zich niet gedraagt naar de bepalingen, vastgesteld bij of krachtens het Vreemdelingenreglement, een bepaald verblijfplaats (gemeente, kanton, district of quarantaine station) worden aangewezen.

Gezien voor vertrek uit Nederland door het hoofd van politie der gemeente: _____
 Datum: _____
 Handtekening: _____

Stempel

Identiteitskaart van de grens ingezetenen, en ontwerijld opgezonden aan den Inspecteur der Kon. Marechaussee te 's-Gravenhage, Afd. Vreemdelingen dienst, Van Inkoopplein N°. 12, door:

Naam: _____
 Qualiteit: _____
 Plaats: _____
 Datum: _____

Handtekening: *Karel Adams*

KONINKRIJK NEDERLANDEN.
 N° 542081

IDENTITEITSKAART

voor:

Naam: *Adams*
 Voornamen: *Karolina*
 die op den *15 Maart* 19*22*
 zich heeft aangemeld bij het Hoofd van Politie der gemeente: *Leiden*

Het Hoofd van Politie voornemd.
 Handtekening: *[Signature]*

Handtekening van den houder is tegenwoordig van het Hoofd van Politie, of van den door deze aangewezen ambtenaar geveeld:

Stempel

Folio

1a, b en c
 Voor- en achterzijde van de identiteitskaart van Karolina Adams afgegeven in Leiden op 15 maart 1922 te Leiden. Karolina Adams werd geboren op 14 februari 1901 in Duisburg. Ze werkte eerst als winkeljuffrouw en later als hulp in de huishouding.

INLICHTINGEN BETREFFENDE DEN HOUDER:

Plaats van geboorte: QuistburgLand van geboorte: 19Datum van geboorte: 14-1-11Nationaliteit: 19Vroegere militaire verhouding tot eene buitenlandsche mogendheid: /Tegenwoordige militaire verhouding tot eene buitenlandsche mogendheid: /Vroeger middel van bestaan: WinkelrupeTegenwoordig middel van bestaan: Winkelrupe

Vroegere woon- of verblijfplaats in het binnenland:

Tegenwoordige woon- of verblijfplaats: LeidenStraat en huisnummer: Breestraat 29

Aanteekening betreffende verdere aanmeldingen of voorgeleidingen ingevolge 2^e alinea art. 7 van het Vreemdelingenreglement.

Alle vreemdelingen zijn verplicht, zich te allen tijde in persoon aan te melden bij het hoofd van politie ter plaats, waar zij hunne woon- of verblijfplaats hebben of vertoeven op voordring van alle bij art. 8 van het Wetboek van Strafrecht aangewezen personen, alle ambtenaren van rijk- en gemeentepolitie, de marechaussee, de ambassades der insouvereinen en achenzen en de personen, bedoeld krachtens artikel 50 der Wet van 23 Mei 1899 (Staatsblad N°. 125).

De vreemdeling, wien een identiteitskaart is uitgereikt, is verplicht deze steeds bij zich te dragen en op eene aanvraag te vertoonen aan de ambtenaren, hierboven genoemd, zoodra aan dengene, die hem uitreiking verzoekt, van recht of uitsluiting van die identiteitskaart geeft de vreemdeling zoo spoedig mogelijk in persoon kennis aan het hoofd van politie, ter plaats, waar hij vertoef, van het bekomen van zyn nieuwe identiteitskaart.

Het is den vreemdeling, wien een identiteitskaart is uitgereikt, verboden zich van die kaart te ontdoen of die te verliezen of geheel of gedeeltelijk onbruikbaar te maken. Het is verboden zich met behulp van eene aan een ander uitgereikte identiteitskaart voor een ander uit te geven.

Bij voorgenomen vertrek uit Nederland is de vreemdeling verplicht de identiteitskaart in persoon ter aflooping aan te bieden aan het hoofd van politie ter plaats van laatste nachtverblijf of een daer dat hoofd van politie aangewezen ambassaar en dan de grenzen af te gaan.

Oversteding kan worden gesteld met behoeven van ten hoogste twee maanden of geldboete van ten hoogste duizend gilden.

4

De vreemdeling, wien een contrôlepas is uitgereikt, is verplicht:

1°. om in persoon van elke adressewijziging binnen de gemeente, waar hij vertoef, hierna vier en twintig uren mededeeling te doen aan het hoofd der plaatselijke politie of ten door dat hoofd van politie aangewezen ambtenaar;

2°. om in persoon van elke overbrenging aan zijn woon- of verblijfplaats naar een andere gemeente te voren mededeeling te doen aan het hoofd van politie ter plaats van vertrek of oes door dat hoofd van politie aangewezen ambtenaar en hierna vier en twintig uren na aankomst bij het hoofd van politie der andere gemeente of oes door dat hoofd van politie aangewezen ambtenaar;

3°. om zich op de tijden en plaatsen, door of van wege het hoofd van politie ter plaats, waar hij vertoef, aangegeven, in persoon aan te melden;

4°. om zich te gedragen naar de verordeerde aanwijzingen, hem door of van wege het hoofd van politie ter plaats, waar hij vertoef, in het belang van het op hem te houden toezicht gegeven.

* Overtreding kan worden gestraft met hechtenis van ten hoogste twee maanden of geldboete van ten hoogste dertig gulden.

Ook kan aan een vreemdeling, die gevaarlijk wordt geacht voor de openbare orde, veiligheid, gezondheid of zedelijkheid, of die zich niet gedraagt naar de bepalingen, vastgesteld bij of krachtens het Vreemdelingenreglement, aan bepaalde verblijfplaats (gemeente, kanton, vliechtoord of quarantaine-station) worden aangewezen.

5

Bijzondere maatregelen van toezicht ten opzichte van den houder.

ingevolge art. 12 onder 3°, en 4°, art. 19, art. 20, en art. 21 tweede lid.

gelast door _____

op den _____ 19 _____

Handteekening
van de burgemeester

Stempel

Op hen aan, wie een contrôlepas is uitgereikt, worden de volgende bepalingen:

A. ten aanzien vanbrenging van den Inspecteur van de woonplaats niet in een bepaald gemeente te vestigen of waar een andere gemeente oes te vestigen.

B. om tegen toezichting van den Inspecteur geen wettelijke vrijwilling te doen.

Gezien voor vertrek uit Nederland door het Hoofd van Politie der gemeente _____

Datum _____

Handtekening: _____

Stempel

Contrôlekaart aan de grens ingenomen, en onverwijld opgezonden aan den Inspecteur der Koo, Marchenasser te 's-Gravenhage. Afd. Vreemdelingendienst, Van Inhofplein No. 12, door

Naam: _____

Qualiteit: _____

Plaats: _____

Datum: _____

Handtekening: _____

KONINKRIJK DER NEDERLANDEN.

Nr 25602

man
vrouw

CONTRÔLEPAS

voor:
Naam: *H. Bultjes*

Voornamen: *Hans*

uitgereikt aan bovengenoemden persoon
op den *26 Oktober* 19*18*

door het Hoofd van Politie der gemeente:
Frank
Het Hoofd van Politie genoemd,
Handtekening: _____

Handtekening van den houder,
in tegenwoordigheid van het Hoofd
van Politie, of van den door dezen
aangewezen ambtenaar getuigd.

H. Bultjes

Folio _____

2a en 2b
 Controlepas van
 Hans Bultjes afge-
 geven in Leiden op
 26 oktober 1918.
 Hans Bultjes werd
 geboren op 28 janu-
 ari 1896 in Duisburg
 en kwam naar Lei-
 den als deserteur.
 Hij vond werk als
 machinebankwer-
 ker.

INLICHTINGEN BETREFFENDE DEN HOUDER:

Plaats van geboorte: *Jeisburg*
 Land van geboorte: *Prusen*
 Datum van geboorte: *20 Januari 1896*
 Nationaliteit: *Duitsche*
 Vroegere militaire verhouding tot zene binnenlandsche
 moegheid: *Duitse militair*
 Tegenwoordige militaire verhouding tot zene buitenland-
 sche moegheid: *Deserteur*
 Vroeger middel van bestaan: _____
machine handwerk
 Tegenwoordig middel van bestaan: _____
machine handwerk
 Vroegere woon- of verblijfplaats in het buitenland: _____
Groepenburen
 Tegenwoordige woon- of verblijfplaats: *Leiden*
 _____
 Straat en huisnummer: *Kolfschuurweg*
13

Verandering van woon- of verblijfplaats, zie blz. 6.

1
SIGNALEMENT.

Lengte: *1.76 Mtr*
 Gelaatskleur: *bleek*
 Kleur van haar: *bruin*
 „ „ oogen: *bruin*
 Opvallende kenmerken: _____
 dat wel _____
 lichaams- of _____
 spraakgebreken: _____

*Protestant inwon. Kamer
 bevelen van 20 April
 1920 / 446.211/
 1ste del. 1920 bladz.
 8175.*

PASFOORT												Verid. Verg. VISUM											
J	F	M	A	M	J	J	A	S	O	N	D	J	F	M	A	M	J	J	A	S	O	N	D
Van <i>van Loggerenberg</i> naam												Nationaliteit: <i>Eng. / Zuid-Afrikaans</i>											
Voornaam: <i>Joachim Christoffel Cornelis</i>												Paspoort No.: <i>4011</i>											
geboren te: <i>Bloemfontein</i>												Uitgegeven te: <i>Provinciaal Bureau</i>											
den <i>26-10-1895</i>												Geldig tot: <i>1-12-1938, 1-12-1939; 1-12-40</i>											
van beroep: <i>Student rechten</i>												Visum geldig tot:											
Op zwaad (met): <i>May Thomas Proskman</i>												Verblijfsvergunning tot: <i>20-11-1938</i>											
Wed. v. (naar) van:												<i>1-4-1939, 1-7-39, 1-1-40</i>											
Geschieden van:												<i>1-4-1940, 1-7-1940, 1-12-1940</i>											
Kerkgenootschap: <i>Protestant</i>												Datum van inschrijving Bevolkingsregister: <i>20 Jan 19</i>											
Laatste woonplaats in het buitenland: <i>Pharmasburg</i>												Zie H. No. <i>169/10</i>											
Verblijfsplaatsen in Nederland:												<i>Geint. H. reg. No.</i>											
Bemerkingen: <i>Was vanaf 1931 in Leiden, woonde in hotel van Conrads</i>																							
<i>Verloft: 1 jaar in Leiden, 1000 uur.</i>																							
<i>Tot op 25 Juni 1940 - Amsterdam.</i>																							
												Handtekening <i>J.C. van Loggerenberg</i>											

3a en 3b

Voor- en achterzijde van de vreemdelingenkaart van Joachim Loggerenberg. Loggerenberg werd geboren op 26 oktober 1895 in Bloemfontein in Zuid-Afrika. Hij had zowel de Britse als de Zuid-Afrikaanse nationaliteit en studeerde vanaf 1932 rechten in Leiden.

AANMELDINGEN		AFMELDINGEN	
Op 11 Jan 1936	komende van Grammatburg	Op 12-16 1936	aanst. afgevoerd naar bezetting 1/2 naar bezetting 1/2
Op 4-9-1933	komende van Beetsveen	Op 12-3-1937	naar a.o. (Vrijen 1-3-37 naar Berlijn)
Op 15-9-1937	komende van Steuler	Op 26-6-1940	naar intern kamp
Op 6-7-1930	komende van Schoorl		Schoorl overgebracht
Op	komende van	Op 9-9-1940	naar Ranssteden (vacuatie)
Op	komende van	Op	naar
Op	komende van	Op	naar
Op	komende van	Op	naar

Adres Leiden	Ten huize van	Datum vestiging
Willy Perzmate w. Nijmegen Schiedgade 116 Witte Rozenstraat 16 Norderinde 22 Jan van Goyenkade 24	Hervia de Bolster elke v.o. Wat.	11 januari 1936 1-9-1933 1-10-1934 21-11-1935 16-9-1937

Pagina's 126 en 127:

4a en 4b

Dossier vreemdelingenpolitie van de Duitse dienstbode Maria Günther, aangelegd in Leiden in januari 1927. Op het formulier wordt verklaard dat er ten nadele van haar niets bekend was.

HOOFDBUREAU VAN POLITIE
'S-GRAVENHAGE.

's-Gravenhage, 12 JAN. 1927

AFD. : VREEMDELINGEDIENST.

V. D. N. No. 17

Aan deze Afdeling heeft zich gemeld:

Maria Amalia Günther
 geboren te *Marbach* den *24 Mei 1897*
 van beroep *diensbode*
 wonende alhier *Jh. de Wijkstra 18*
 opgevende ten *Uwert* te hebben gewoond:
Rijnsburgerweg 153

Ik heb de eer U beleefd te verzoeken mij, na beantwoording der aan ommezijde gestelde vragen, DIT FORMULIER TE WILLEN DOEN TERUGZENDEN. (Afzonderlijke rapporten zijn, tenzij noodig, niet gewenscht).

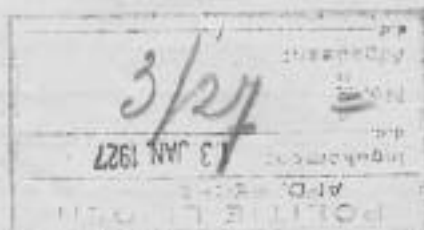
De Hoofd-Commissaris van Politie:

V. J. S. J.

Den Heer

~~Burgemeester van~~
 Hoofd-Commissaris van Politie te

Leiden

1. In- en afschrijvingen met vermelding van de betrokken plaatsen.

De aan overlijden genoemde overleden,
 linge werd te Reiden ingeschreven 14 Juli
 1923 komend van Gulden, afgeschreven
 24 Juli 1924 voor vertrek naar Duitsland,
 weder ingeschreven 28 Augustus 1924 te
 smaan van Gulden, van 31 December 1923
 weder afgeschreven te worden voor vertrek naar
 Duitsland

2. Wat is ten nadeele van hem/haar te berichten? Eventueel op politiek gebied.
 (Onnoodig te vermelden aan welke adressen hij/zij woonde. Zalks alleen te
 vermelden, indien hieraan inlichtingen van belang worden ingewonnen).

Ten nadeele van haar is niets bekend
 geworden

3. Werden over hem/haar in het buitenland inlichtingen ingewonnen?
 Zoo ja; hoe luiden deze?

Inlichtingen werden over haar in het binnen-
 land niet ingewonnen.

Reiden, 10 Januari 1927
 G. Commissaris van Reiden

4 BRONKRITISCH COMMENTAAR

Interpretatie en betrouwbaarheid van de gegevens in de bron

Hoewel alle Nederlandse gemeenten vanaf 1918 in principe vreemdelingen hebben geregistreerd, zijn de (chronologische) registers, (alfabetische) kaartsystemen en dossiers vaak niet bewaard gebleven.⁵ Zo is het gehele archief van de Vreemdelingenpolitie in Utrecht verdwenen en houdt het Haagse register in 1931 abrupt op. Het kaartsysteem zelf is in zijn geheel vernietigd.⁶ Van de grote steden is het kaartsysteem van Rotterdam het meest volledig, terwijl ook het gemeentearchief in Amsterdam over een systeem beschikt vanaf het begin van de jaren twintig, dat doorloopt tot ongeveer 1970.⁷

Nu zal niet iedere vreemdeling zich keurig hebben aan- en afgemeld, maar vooralsnog is er geen specifieke selectiviteit aan het licht gekomen. De klassieke kandidaten voor onderregistratie, zoals vrouwen en kortverblijvers, werden evenzeer administratief vastgelegd als mannen en langverblijvers. De enige groep die aan de greep van de politionele registratiedrift lijkt te zijn ontsnapt, zijn toeristen en zij die op familiebezoek kwamen. Overigens dient de gebruiker erop bedacht te zijn dat de registraties beïnvloed zijn door de vigerende nationaliteitswetgeving die voor vrouwen anders uitwerkte dan voor mannen.⁸ Nederlandse vrouwen die met een vreemdeling trouwden verwierven immers tot 1964 automatisch de nationaliteit van hun echtgenoot en komen daarom ook voor in de vreemdelingenadministratie. Omgekeerd kregen buitenlandse vrouwen de Nederlandse nationaliteit door een huwelijk met een Nederlandse man. Hun vreemdelingenkaart werden echter niet uit het systeem verwijderd, waarschijnlijk omdat in het geval van een scheiding zij de oorspronkelijke (niet-Nederlandse) nationaliteit weer terug konden krijgen. Immigranten met de Nederlandse nationaliteit ontbreken in de registratie. Dit betekent dat deze bron voor onderzoek naar remigratie, in deze periode vooral uit Indië en Duitsland, ongeschikt is. Surinaamse verpleegsters en muzikanten of Indische baboes zal men er eveneens vergeefs in zoeken, aangezien zij volgens de wet geen vreemdeling waren.⁹

Zoals gezegd legde de politie vanaf 1918 in veel steden ook dossiers aan van vreemdelingen die op een of andere manier met hen in aanraking waren gekomen. Deze dossiers hebben echter nog meer dan de kaarten te lijden gehad onder de kaalslag in de archieven van de lokale vreemdelingenpolitie. Een van de weinige plaatsen waar een substantieel deel bewaard is gebleven is Leiden, waar naast de circa 18.000 vreemdelingenkaarten tot nu toe de meest uitgebreide verzameling van maar liefst 5000 dossiers werd aangetroffen. Deze betroffen overigens slechts voor een zeer klein deel strafrechtelijke zaken. In verreweg de meeste gevallen ging het om administratieve kwesties: vreemdelingen wier visum was

verlopen of die werkten zonder de benodigde vergunning. Deze vreemdelingendossiers zijn veel selectiever dan de registers. In de Leidse dossiers zijn vrouwelijke dienstboden en vluchtelingen (na 1933) veel beter vertegenwoordigd dan andere vreemdelingen. Groepen, zoals Italiaanse terrazzowerkers en ijsventers of mannelijke Duitse arbeidsmigranten hebben nauwelijks ambtelijke pennen in beweging gezet. De kans op dossiervorming hing sterk af van de mate waarin een bepaalde categorie vreemdelingen als kwetsbaar, bedreigend of problematisch werd beschouwd.

Gerelateerde en toetsingsbronnen

De lokale vreemdelingenregistraties werden na de Tweede Wereldoorlog voortgezet. Zo loopt de Leidse reeks die aan het gemeentearchief is overgedragen tot 1955 en de Amsterdamse tot 1970. De meeste recente registraties bevinden zich nog bij de vreemdelingenpolitie zelf.

Met betrekking tot de vreemdelingendossiers kan nog worden vermeld dat deze niet alleen werden aangelegd op het lokale niveau, maar ook op het landelijke. Aan deze dossiers is in dit Broncommentaar een afzonderlijk commentaar gewijd. Tot slot wijzen wij op een ander, ditmaal op lokaal niveau gevormd, type dossier dat eveneens informatie geeft over specifieke om uiteenlopende redenen als problematisch beschouwde groepen. De bekendste zijn die met betrekking tot Chinese zeelieden in Amsterdam en Rotterdam en die over zwarte mannen ('negers') die in de jaren twintig en dertig als muzikant of anderszins met name in Amsterdam werkten en woonden.¹⁰ Zij werden door de politie extra in de gaten gehouden, omdat het ongewenst werd geacht wanneer zij relaties aanknoopten met Nederlandse vrouwen.¹¹ Bij de laatste groep gaat het in de meeste gevallen overigens niet om vreemdelingen, maar om koloniale migranten uit Suriname.

Mogelijke gebruikswijzen van deze bron in historisch onderzoek

De mogelijkheden voor onderzoek van de twee in deze bijdrage behandelde bronnen, de registraties en de dossiers, zijn velerlei. Waar het gaat om de registraties (kaarten dan wel registers), noem ik hier de drie belangrijkste.

Ten eerste lenen de registraties zich goed voor het trekken van steekproeven op grond waarvan de nationale, religieuze of beroepssamenstelling van de vreemdelingenpopulatie in een bepaalde stad in kaart kan worden gebracht. Onderzoek in Leiden, Den Haag, Amsterdam, Alkmaar en Deventer maakt duidelijk dat steekproeven uit dit soort kaartsystemen interessante inzichten kunnen opleveren.¹² Daarnaast kan aan de hand van de registraties een beter zicht worden verkregen op be-

paalde groepen, zoals onderzoek naar Chinezen in Amsterdam heeft laten zien.¹³ Bovendien is het mogelijk om verschuivingen in de migratiepatronen door de tijd te traceren.¹⁴

Aldus maken analyses van vreemdelingenregistraties het mogelijk om een veel verfijnder beeld te krijgen van de samenstelling van de vreemdelingenpopulatie per stad dan op grond van de gepubliceerde volkstellingen van 1920 en 1930. Die betreffen alleen degenen die voor langere tijd in Nederland verbleven.¹⁵ Bovendien kenmerkt de informatie zich door een hoog aggregatieniveau. Zo weten we wel hoeveel Duitse mannen en vrouwen er in Nederland waren in 1920, maar niet wie van deze personen een bepaald beroep had, uit welke Duitse plaatsen zij afkomstig waren en in welke Nederlandse steden zij zich concentreerden. Datzelfde geldt voor de andere persoonskenmerken van vreemdelingen, zoals leeftijd, beroep, huwelijks staat, geboorteplaats, godsdienst, vorige woonplaats, adres in de stad, werkgever, gezinssamenstelling of uiterlijk (veel registratiekaarten zijn voorzien van pasfoto's).¹⁶

Door het combineren van al deze individuele gegevens kan een veel duidelijker en intiemer beeld worden geschetst van de plaats en betekenis van vreemdelingen in het Interbellum. De vreemdelingen die in de volkstellingen gevat zijn in kale en abstracte cijfers, krijgen door de uitvoerige registraties letterlijk een gezicht, een naam, een verleden en een context.¹⁷

Een tweede belang van deze registraties is dat zij niet alleen informatie geven over de vreemdeling zelf, maar in een aantal steden ook over zijn of haar werkgever, het hoofd van het huishouden waar zij verbleven en over degene met wie zij trouwden. In tegenstelling tot de huidige tijd woonden verreweg de meeste vreemdelingen bij Nederlanders of hier gevestigde vreemdelingen in. De vreemdelingenkaarten bieden een veelzijdig beeld van de contacten van deze vreemdelingen met Nederlanders, met wie zij omgingen en met en voor wie zij werkten.¹⁸ De vreemdelingenregistraties kunnen bovendien worden gebruikt om nadere informatie te verzamelen in het bevolkingsregister.

Tot slot vormen de registraties een goed beginpunt voor intergenerationele analyses van het vestigingsproces. Zo was het in Rotterdam zeer goed geconserveerde en nauwgezet bijgehouden alfabetische kaartstelsel van grote waarde bij het selecteren van onderzoekspersonen voor onderzoek naar het vestigingsproces van Duitsers en Italianen.¹⁹ Daarbij fungeerde de vreemdelingenregistratie als een uitermate functionele ingang en aanvulling op het bevolkingsregister, aan de hand waarvan de levensloop van de geselecteerde personen verder gevolgd kon worden.

Bij de vreemdelingendossiers, is reeds opgemerkt dat die verre van representatief zijn. Een groep die over aandacht niet te klagen had, waren de buitenlandse (meest Duitse) dienstboden, wie er vanaf 1918 bijna 200.000 naar Nederland kwamen.²⁰ De dossiers die op hen betrekking hadden, vonden hun oorsprong veelal in een klacht van de Nederlandse

werkgever over het gedrag van hun personeel. Vooral vermeend onzedelijk gedrag, dat al begon bij het te laat thuiskomen na een avondje uit, werd destijds breed uitgemeten. Klachten werden uitvoerig bestudeerd en er werden allerlei getuigen gehoord. Het aanleggen van een dossier betekende niet automatisch uitwijzing. Alleen in gevallen van diefstal, werkloosheid en het doelbewust aangaan van relaties met getrouwde mannen, was men onverbiddelijk en volgde uitwijzing uit Nederland.²¹

Daarnaast zijn er in Leiden tal van uiteenlopende dossiers over andere groepen, zoals joodse vluchtelingen, Italiaanse terrazzowerkers, Hongaarse pleegkinderen en Chinese pindaverkopers en marskramers. Bij gebrek aan andere contextuele bronnen kunnen deze belangrijke aanvullende informatie geven over het leven van vreemdelingen. Door correspondentie van en over diverse joodse vluchtelingen in Leiden weten we nu meer over de zaken die zij opzetten en de manier waarop zij werden bejegend.²²

Vindplaatsen

Vreemdelingenregistraties en vreemdelingendossiers zijn in principe onderdeel van het politiearchief. Waarschijnlijk zijn niet al deze archieven overgedragen naar gemeentearchieven, maar bevindt een deel zich nog bij de politie. Van een aantal Nederlandse gemeenten (van minimaal 20.000 inwoners) is bekend dat registraties of dossiers zijn overgedragen aan het gemeentearchief.²³ Vooralsnog weten we dat voor de volgende gemeenten de registratie (of een deel ervan) is bewaard: Alkmaar, Amsterdam, Breda, Den Haag, Deventer, Hengelo, Kerkrade, Leiden, Maas-tricht, Rotterdam, Venlo, Vlissingen en Zwolle. Tot slot beschikken de volgende gemeentearchieven over vreemdelingendossiers: Amsterdam, Alkmaar, Arnhem, Deventer, Enschede, Groningen, Haarlem, Hengelo, Leiden, Middelburg, Vlissingen en Zaandam.

NOTEN

- ¹ Leo Lucassen, 'The Great War and the origins of migration control in Western Europe and the United States (1880-1920)', in: A. Böcker et al. (red.), *Regulation of migration. International experiences* (Amsterdam 1998) 45-72.
- ² Van 17 juni 1918. Zie ook Leenders, *Ongenode gasten*.
- ³ Artikel 11 en 12 van het Vreemdelingenreglement (Leenders, *Ongenode gasten*, 274-275).
- ⁴ Heythuysen, GA, inventarisnummer 1169. Hier is alleen het officiële register bewaard gebleven.
- ⁵ Voor een landelijk overzicht zie Lucassen en Vermeulen, *Immigranten en lokale arbeidsmarkt*, 39.
- ⁶ Zie voor een toepassing: Cottaar, *Ik had een neef in Den Haag*.
- ⁷ Voor een systematische analyse zie Klaasjan Booij, Amsterdam als aankomstplaats. Nieuwkomers tijdens het interbellum (doctoraalscriptie Sociale en Economische Geschiedenis aan de UvA 2001). Een probleem met de Amsterdamse registratie is wel dat in 1970 alle kaarten van de op dat moment nog in Amsterdam wonende vreemdelingen eruit zijn gehaald. De gegevens zijn ingevoerd in een geautomatiseerd bestand en de kaarten vernietigd.
- ⁸ De Hart, 'Maria Toet', 183-206; zie ook het inleidende hoofdstuk in dit Broncommentaar.
- ⁹ Om hun leefwereld te achterhalen zijn andere onderzoeksmethoden, zoals interviews, meer geëigend. Zie Cottaar, *Ik had een neef*, 72-77.
- ¹⁰ Voor Chinezen zie: H.J.J. Wubben, 'Chineez en ander Aziatisch ongedierte.' *Lotgevallen van Chinese immigranten in Nederland, 1911-1940* (Zutphen 1986).
- ¹¹ Ruud Kagie, *De eerste neger. Herinneringen aan de komst van een bevolkingsgroep* (Houten 1989); en Cottaar, *Ik had een neef*, 114-119.
- ¹² Van der Harst en Lucassen, *Nieuw in Leiden*; Lucassen en Vermeulen, *Immigratie en arbeidsmarkt*. Zie voor Amsterdam, Booij, Amsterdam als aankomstplaats.
- ¹³ Anneke Willemsen, Tussenstation Amsterdam. Chinese passanten in Amsterdam tussen 1930 en 1976 (doctoraalscriptie Sociale en Economische Geschiedenis aan de UvA 2001)
- ¹⁴ Booij, 'Amsterdam als aankomstplaats'.
- ¹⁵ Zo weten we wel per gemeente hoe de verdeling over de nationaliteiten was (Volkstelling) en daarnaast over de beroeps categorieën (Beroepentelling), maar niet welke Duitsers nu in de nijverheid werkten of welk deel van de vreemdelingen die in de handel werkzaam was uit Hongarije kwam.
- ¹⁶ Zie voor Leiden Van de Harst en Lucassen, *Nieuw in Leiden*.

- ¹⁷ A. van Rijn, 'Treinen tussen twee werelden; Hongaarse kinderen en hun pleeggezinnen, 1920-1928', in: G. van der Harst en L. Lucassen, *Nieuw in Leiden, plaats en betekenis van vreemdelingen in een Hollandse stad (1918-1955)* (Leiden 1998) 77-92.
- ¹⁸ Dit thema staat centraal in Geertje Mak, *Sporen van verplaatsing. Honderd jaar nieuwkomers in Overijssel* (Kampen 2000). Zij gebruikte onder meer informatie uit het vreemdelingenregister van Deventer (zie m.n. 33-34 en 40).
- ¹⁹ Over Italianen bereidt Margaret Chotkowski binnen het pionierproject nieuwkomers een proefschrift voor. Duitse migranten worden door Henk Delger geanalyseerd.
- ²⁰ Veruit de belangrijkste studie over deze groep is Henkes, *Heimat in Holland*. Zij heeft echter nauwelijks gebruik gemaakt van de registraties en de dossiers. Voor een discussie over de waarde van de vreemdelingenregistratie zie: Lucassen en Van der Harst, 'De vreugde van het tellen'; Henkes, 'De betekenis van kennis. Vragen bij de vreugde van het tellen', 437-442; Lucassen, 'Tussen perceptie en praktijk'. Zie tot slot ook Mak, *Sporen van verplaatsing* (137-142), waarin eveneens gebruik is gemaakt van dossiers over dienstboden (en daarnaast over joodse vluchtelingen) uit de politiearchieven van Deventer en Enschede.
- ²¹ Lucassen, 'Tussen perceptie en praktijk'.
- ²² Van der Harst en Lucassen, *Nieuw in Leiden*, 58-62.
- ²³ Zie Lucassen en Vermeulen, *Immigranten en lokale arbeidsmarkt*, bijlage 1, 39.